

Міністерство культури України
Черкаське музичне училище ім. С.С.Гулака-Артемовського
Циклова комісія «Теорія музики»

Лекція з Теорії музики за темою:
**СПОРІДНЕНІСТЬ ТОНАЛЬНОСТЕЙ.
ХРОМАТИЧНА ГАМА**

Укладач: Доценко С.Т.

СПОРІДНЕННЯ ТОНАЛЬНОСТЕЙ.

ХРОМАТИЧНА ГАМА.

У тональній музиці використовується в цілому тридцять різноманітних тональностей, і усі вони перебувають у певних зв'язках або у співвідношеннях між собою. Найбільш близькими відносно даної є такі тональності, що мають з нею багато спільного у звуковому складі і, як наслідок цього, в акордиці, а також ті, що виявляють безпосередню ладофункціональну підпорядкованість їх тонічних тризвуків як головних тризвуків ладу.

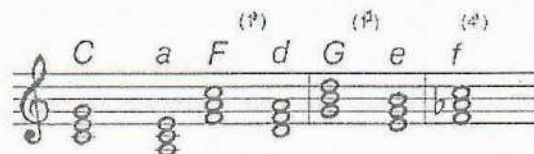
Таким чином, усі тональності поділяються на споріднені і неспоріднені. Найбільш близькими, або спорідненими, є лише такі тональності, що перебувають у діатонічному спорідненні (тобто у першому рівні споріднення) одне з одним, решта буде вважатися неспорідненими.

Для кожного мажору спорідненими будуть ті шість тональностей, що їх тонічні тризвуки зустрічаються на основних ступенях даного ладу, а саме:

тональність паралельного мінору (VI ступінь);

тональності доміанти і субдомінанти і паралельні їм мінорні тональності (відповідно III і II ступені);

тональність мінорної субдомінанти – від гармонічного виду даного мажору:

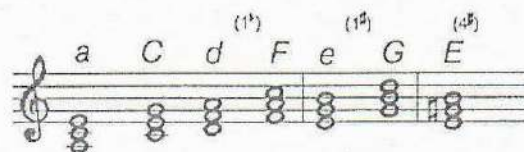
Кожна мінорна тональність має також шість тональностей першого рівня споріднення:

тональність паралельного мажору,

тональність мінорної доміанти та її паралельна,

тональність субдомінанти та її паралельна,

тональність мажорної доміанти:

Як видно із наведених схем, одна з тональностей першого рівня споріднення – паралельна – містить у собі ті ж самі ключові знаки альтерації, що і початкова тональність. Чотири з них відрізняються від початкової на один

знак: дві (тональність субдомінанти та її паралельна) у бік бемолів і дві (тональність доміаннти та її паралельна) у бік дізів. Одна тональність відрізняється від початкової на чотири знаки: у мажорі (тональність мінорної субдомінанти) – у бік бемолів, у мінорі (тональність мажорної доміаннти) – у бік дізів.

Взаємодія споріднених тональностей стала великою рушійною силою у музичному розвитку та формоутворенні. У музиці віденських класиків Й. Гайдна, В.А. Моцарта, Л. Бетховена провідна роль у формоутворенні належала тональностям доміаннти та субдомінанти. У музиці ХІХ століття поряд із класичними співвідношеннями тональностей досить часто зустрічаються паралельні тональності. У народній та сучасній популярній музиці споріднені тональності використовуються так само широко. А у професійній музиці ХХ століття вони втратили свою провідну роль. На зміну їм прийшли далекі тональності.

МОДУЛЯЦІЙНІ ОЗНАКИ ТОНАЛЬНОСТЕЙ ПЕРШОГО РІВНЯ СПОРІДНЕННЯ

Модуляція зазвичай відбувається за допомогою альтерованого звуку, що відрізняє наступну тональність від попередньої і спрямовує мелодичний рух до тоніки наступної тональності. Цей характерний звук нової тональності є її *модуляційною ознакою*.

Модуляційними ознаками тональностей першого рівня споріднення служать ключовий знак альтерації, нижній увідний тон ладу і верхній увідний тон до квінтового устою (в мажорі VI гармонічний ступінь). Нижні увідні тони тональностей – це їх первинні модуляційні ознаки, а верхні увідні тони до квінтових устоїв – вторинні. Ключовий знак може відігравати роль первинної модуляційної ознаки (якщо нижній увідний тон ладу не характеризує тональність) або вторинного (якщо таким не може стати верхній увідний тон до квінтового устою):

The image displays two musical staves illustrating modulation signs. The first staff shows the following keys and their modulation signs: C (перв.), d (втор.), e (перв.), F (перв.), G (втор.), a (перв.), f (перв.). The second staff shows: a (перв.), G (втор.), F (перв.), e (перв.), d (втор.), C (втор.), E (втор.).

ХРОМАТИЧНА ГАМА

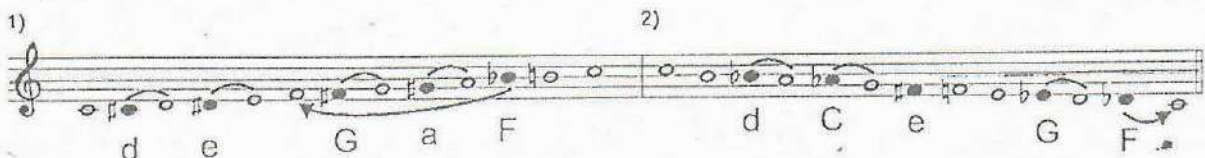
Хроматичною називається така гама, в якій тони між діатонічними ступенями заповнені хроматичними звуками. В хроматичній гамі поряд із діатонічними ступенями і півтонами вона містить в собі і хроматичні півтони. Саме завдяки хроматичним ступеням і півтонам гама набуває особливої структури та специфічної забарвленості, що відрізняють її від інших гам і звукорядів.

Сама по собі хроматична послідовність не утворює звукоряду будь-якого ладу, тому що слух не може диференціювати функції тонів, що розміщуються в звукоряді на однаковій відстані одне від одного. Може скластися така уява про хроматичну гаму, ніби це позаладова будова. Але хроматизовані мелодичні звороти легко включаються у певні ладові структури. Зазвичай ладотональна ситуація підтверджується гармонізацією. Хроматичні звуки прослуховуються та інтонуються як увідні тони до діатонічних ступенів. Це ні що інше, як увідні тони тональностей першого рівня споріднення. Таким чином, хроматична гама об'єднує характерні ознаки тональностей першого рівня споріднення – їх ключові знаки. Означена закономірність є основою побудови і, як наслідок, правопису хроматичної гами. Загальні правила можна сформулювати наступним чином:

- 1) при будові та запису хроматичної гами зберігаються діатонічні ступені мажору та мінору, природні діатонічні півтони та ключові знаки альтерації;
- 2) хроматичними звуками заповнюються тони, що існують між суміжними ступенями;
- 3) хроматично змінені ступені утворюють увідні тони до сусідніх діатонічних ступенів.

Хроматична мажорна гама

При висхідному русі хроматична гама вміщує в собі нижні увідні тони тональностей першого рівня споріднення, а при низхідному – верхні увідні тони до їх квінтових устоїв, тобто, VI ступенями мінорних та гармонічних мажорних тональностей.

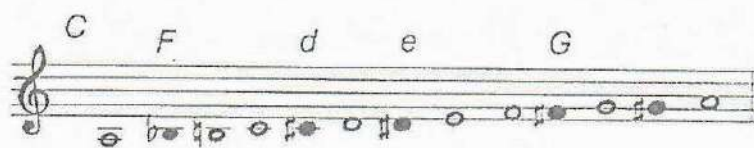

Отже, правила будування та запису хроматичної гама мажору наступні:

- 1) Будова і запис хроматичної мажорної гама засновані на включенні в лад модуляційних ознак тональностей першого рівня споріднення: первинних – для висхідної та вторинних – для низхідної гам.
- 2) У висхідній хроматичній мажорній гамі ступені, що розташовані на в2 від сусідніх, підвищуються, за винятком VI ступеню, замість нього знижується VII ступінь. Підвищені ступені є нижніми увідними тонами тональностей першого рівня споріднення, знижений VII ступінь – ключовий знак тональності субдомінанти.
- 3) У низхідній хроматичній мажорній гамі ступені, що розташовані на в2 від сусідніх, знижуються, крім V ступеню, замість нього підвищується IV ступінь. Знижені ступені є верхніми увідними тонами до квінтових устоїв тональностей першого рівня споріднення, а IV підвищений – ключовим знаком тональності III ступеню.

Хроматична мінорна гама

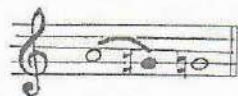
Різниця висхідної хроматичної мінорної гама від висхідної хроматичної мажорної гама полягає в тому, що мінорна гама будується ніби від VI ступеню мажору. Це означає, що мінорна висхідна хроматична гама будується як паралельна до мажорної.

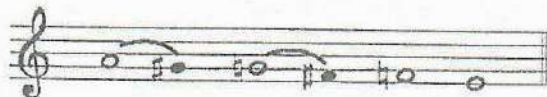
В результаті цього замість зниження VII ступеню (як це відбувалось у мажорі) знижується II ступінь. Таким чином, II знижений ступінь у мінорі характеризує тональність VI ступеню в якості її ключового знаку.

Низхідна хроматична мінорна гама будується так само, як і у однойменному мажорі. Така її будова пояснюється перш за все тим, що у професійній музиці провідна роль належить гармонічному, а не натуральному мінору. Зниження тонічного звуку в нотному запису заперечувало б гостру направленість увідного тону до тоніки. Тому в

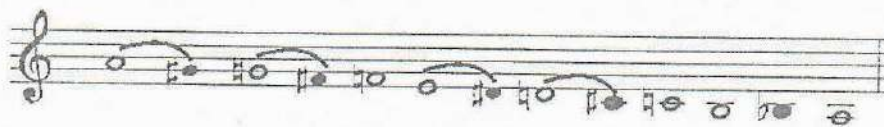
низхідній хроматичній мінорній гамі після тоніки сприймається і інтонується увідний тон, який далі переходить у сьомий ступінь натурального мінору:

Таким чином, верхній тетракорд низхідної хроматичної мінорної гами має бути записаний так:

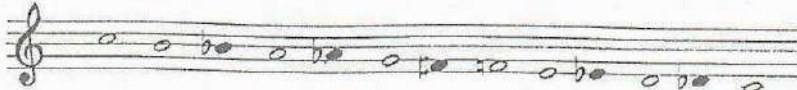
Утворення увідних тонів (підвищені IV та III ступені) та їх зняття продовжується також і у нижньому тетракорді гами. В цілому низхідна хроматична мінорна гама нотується так само, як однойменна мажорна:

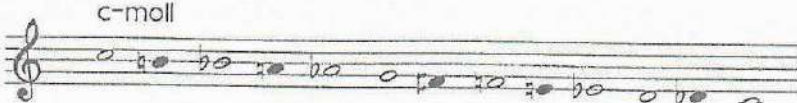
Правила будовання хроматичної мінорної гами наступні:

- 1) Висхідна хроматична мінорна гама будується так само, як її паралельна мажорна: в ній підвищуються всі ступені, що розташовані на тон від сусідніх; тільки замість підвищення I ступеню знижується II ступінь. Підвищені ступені у хроматичній мінорній гамі є увідними тонами до тонік тональностей першого рівня споріднення, а II знижений ступінь характеризує тональність VI ступеню як її ключовий знак. Таким чином, висхідна хроматична мінорна гама вміщує у собі первинні модуляційні ознаки тональностей першого рівня споріднення.
- 2) Низхідна хроматична мінорна гама будується як гама однойменного мажору. Оскільки вона вміщує в собі тони різних видів мінору, тональності першого рівня споріднення при її будові не вказуються. У бемольних хроматичних мінорних гамах при низхідному русі, на відміну від гам однойменного мажору, біля деяких нот виставляються бекари:

C-dur

c-moll

The image shows two musical staves. The top staff is labeled 'C-dur' and contains the C major scale (C4-D4-E4-F4-G4-A4-B4-C5). The bottom staff is labeled 'c-moll' and contains the C minor scale (C4-B3-A3-G3-F3-E3-D3-C4).

У музичній практиці зустрічаються відхилення від правопісу хроматичної гами часто висхідні хроматичні мажорні та мінорні гами записуються з підвищенням усіх ступенів, а низхідні – з пониженням усіх ступенів, які віддалені на цілий тон. Це робиться для більшої наочності та зручності читання нот:

В темпі маршу

С.Прокоф'єв. Дитяча музика, Марш

The image shows a musical staff with a treble clef and a common time signature. It contains a melodic line with chromaticisms, starting with a half note C4, followed by quarter notes D4, E4, F4, G4, A4, B4, C5, and then descending with quarter notes B4, A4, G4, F4, E4, D4, C4.

Хроматизми, які зустрічаються в однотональних мелодіях, ускладнюючи їх звучання незвичними для діатоніки півтонами, називаються мелодичними хроматизмами. У таких мелодіях основні ступені чергуються з їх хроматичними варіантами, утворюючи відрізки хроматичної гами:

Й.С.Бах. Фуга XII. (Д. Т. К., Т.І)

The image shows a musical staff with a bass clef and a common time signature. It contains a melodic line with chromaticisms, starting with a half note C3, followed by quarter notes D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4, and then descending with quarter notes B3, A3, G3, F3, E3, D3, C3.